

KONSERWACJA I EKSPLOATACJA URZĄDZEŃ MELIORACYJNYCH NA UŻYTKACH ZIELONYCH

RYSZARD OBRĄCZKA

Instytut Melioracji i Użytków Zielonych w Warszawie

PODSTAWY PRAWNE

Obowiązki użytkowników i Państwa w zakresie konserwacji urządzeń melioracyjnych w ogóle, a więc i na użytkach zielonych, normują dwie ustawy: Ustawa wodna z 19 września 1922 r. i Ustawa o popieraniu melioracji wodnych dla potrzeb rolnictwa z 22 maja 1958 r.

Ustawa wodna stwarza podstawy prawne do tworzenia spółek wodnych przez zainteresowanych właścicieli gruntów, kopalń i zakładów przemysłowych oraz związków komunalnych. Spółki mogą być m. in. tworzone w celu osuszania gruntów rowami i drenami, nawadniania oraz utrzymania w stanie sprawności istniejących urządzeń melioracyjnych. W interesie dobra publicznego władze administracyjne mogły zarządzić przymusowe stworzenie spółki wodnej. Władze państwowe sprawują nadzór zarówno nad techniczną, jak i finansową stroną działalności spółki.

W okresie międzywojennym przy dość powolnym rozwoju melioracji, wykonywanych przeważnie na żądanie zainteresowanych, Ustawa Wodna na ogół zapewniała utrzymywanie urządzeń melioracyjnych w należyтым stanie. Eksploatacja tych urządzeń należała bezpośrednio do zainteresowanych użytkowników, którzy przeważnie przed przystąpieniem do robót tworzyli spółkę wodną.

W czasie wojny, a także po jej zakończeniu znaczna część urządzeń melioracyjnych uległa zniszczeniu. W pierwszych latach po odzyskaniu niepodległości wysiłki władz melioracyjnych poszły głównie w kierunku renowacji tych urządzeń, a następnie przystąpiono do wykonywania nowych melioracji. Nie zajęto się jednak dostatecznie zagadnieniem konserwacji i należytej eksploatacji odbudowanych i nowych urządzeń, na skutek czego efekty melioracji były gorsze od przewidywanych. Stan ten, a także duży wzrost prac melioracyjnych przewidziany w państwowych planach gospodarczych spowodowały wydanie w 1958 r. nowej Ustawy

o popieraniu melioracji wodnych dla potrzeb rolnictwa. Zgodnie z tą ustawą melioracje podstawowe będą wykonywane i konserwowane na koszt Państwa natomiast konserwacja melioracji półpodstawowych i szczegółowych będzie obowiązkiem zainteresowanych.

W myśl Ustawy bezpośredni nadzór nad stanem urządzeń melioracyjnych i sposobem ich eksploatacji sprawują organy administracji rolnej prezydiów powiatowych rad narodowych. Terminy wykonywania konserwacji urządzeń wyznaczają prezydya gromadzkich rad narodowych. W przypadku niewykonania konserwacji urządzeń melioracyjnych przez użytkownika podlega on karze grzywny, a konserwacja powinna być wykonana na jego koszt.

SŁUŻBA KONSERWACYJNO — EKSPLOATACYJNA

W 1957 r. wyodrębniono wśród służby melioracyjnej specjalną służbę konserwacyjno-eksploatacyjną. W Departamencie Wodno-Melioracyjnym Ministerstwa Rolnictwa i w wojewódzkich radach narodowych znajdują się organy normatywne i sprawujące ogólny nadzór, natomiast w powiatowych radach narodowych służba ta stanowi organ wykonawczy; w każdym powiatowym referacie wodno-melioracyjnym są tzw. agromelioranci, którzy nadzorują konserwację i eksploatację urządzeń melioracyjnych szczegółowych i półpodstawowych w 1—7 gromadach, oraz wykonują konserwację urządzeń melioracji podstawowych na koszt Państwa.

Wartość robót konserwacyjnych wykonywanych przez jednego agromelioranta w ciągu roku na koszt Państwa wynosi średnio 300 tys. zł.

Do pomocy przy konserwacji większych rzek zatrudnia się ponad 1300 strażników melioracyjnych, przeważnie wałowych i rzecznych. Jeden strażnik nadzoruje np. od 5 do 8 km wałów.

Na Żuławach przy ujściu Wisły, gdzie rolnicze użytkowanie kilkudziesięciu tys. ha użytków rolnych zależy od sprawnego działania urządzeń melioracyjnych, utworzono pod nadzorem Wojewódzkiej Rady Narodowej Rejonowe Kierownictwo Konserwacji Żuław. Podobne rejonowe kierownictwa zamierza się powołać na zmeliorowanych wielkich obszarach użytków zielonych, w obrębie Kanału Wieprz — Krzna, w dolinie dolnej Odry i w dolinie rzeki Ner pod Łodzią.

Niedostateczna obsada służby konserwacyjno-eksploatacyjnej, a także inne przyczyny powodują, że nie wszędzie stan urządzeń melioracyjnych jest zadowalający, a ich wykorzystanie dostateczne. Wg sprawozdań zebranych przez Departament Wodno-Melioracyjny Ministerstwa Rolnictwa, w 1959 r. procent należycie eksploatowanych urządzeń nawadniających dochodził do 50. Stan ten jest przyczyną poważnej troski władz meliora-

cyjnych, tym bardziej, że w 1965 r. przewiduje się kilkakrotne zwiększenie powierzchni nawadnianych użytków zielonych. Obecnie panuje pogląd, że najskuteczniejszym środkiem zaradczym będzie jak najszersze propagowanie i organizowanie spółek wodnych.

SPÓŁKI WODNE

Istniejące obecnie spółki wodne organizowano w różnych celach. Znaczna ich część była utworzona w celu przeprowadzenia melioracji szczegółowych np. drenowania gruntów lub odwodnienia a czasem i nawodnienia użytków zielonych, pewna ich część była jednak założona w celu przeprowadzenia i utrzymania sprawności melioracji podstawowych, np. regulacji lub obwałowania rzeki.

Liczbę spółek wodnych zarejestrowanych w 1959 r według danych Departamentu Wodnych Melioracji przedstawia tabela 1.

Tabela 1

Spółki wodne zarejestrowane w 1959 r.

Stan spółek na 31. XII. 1957 r.			Spółki założone w 1958 r.		Stan spółek i związków wałowych na 31. XII. 1958 r.			Obszar objęty działalnością spółek ha
aktywne	nie aktywne	związki wałowe	nowe	reaktywowane	aktywne	nie aktywne	razem	
1186	1054	18	226	46	1 476	1 008	2 484	1 121 966

Z ogólnego obszaru 1 121 966 ha objętego działalnością spółek, 77 050 ha przypada na związki wałowe.

Według przybliżonej oceny sto kilkadziesiąt tys. ha obejmują spółki założone w celu wykonania melioracji podstawowych (regulacje rzek i wały), ok. 300 tys. ha — spółki drenarskie a resztę, czyli przeszło 700 tys. ha — spółki wodne utworzone w celu przeprowadzenia melioracji szczegółowych użytków zielonych. Nieliczne tylko spółki zajmują się łącznie melioracjami podstawowymi i szczegółowymi. Wielkość powierzchni objętej działalnością poszczególnych spółek wynosi przeważnie od kilkudziesięciu do kilkuset ha.

W niektórych województwach spółki wodne zorganizowały się w związki powiatowe. Istnieją dwa typy tych związków. W pierwszym typie (woj. bydgoskie) przewodniczący spółek w powiecie tworzą radę, która wyłania zarząd związku. Każda spółka prowadzi jednak samodzielnie swoją działalność, ma konto bankowe i sama dysponuje swoimi funduszami.

Drugi typ to związki powiatowe (woj. rzeszowskie i lubelskie), które przejmują w zasadzie całą działalność spółek, łącznie z konserwacją i eks-

ploatacją urządzeń melioracyjnych, działalnością finansową itp. W tym typie działalność poszczególnych spółek ogranicza się w zasadzie do opłacania składek przez członków.

Z biegiem czasu powinno się zorganizować spółki wodne na wszystkich terenach zmeliorowanych, a w pierwszym rzędzie na użytkach zielonych, gdzie są urządzenia odwadniająco-nawadniające. Spółki będą z biegiem czasu organizowane w związki powiatowe pierwszego typu, które umożliwiając działalność samych spółek wodnych wykazały już swą wyższość.

W celu usprawnienia eksploatacji urządzeń oraz w celu należytej intensyfikacji produkcji prawdopodobnie część agromeliorantów z powiatowych rad narodowych będzie oddelegowana do pracy w spółkach lub w związkach spółek, jednak opłacana będzie w dalszym ciągu przez rady narodowe.

ZASADY I KOSZTY KONSERWACJI ORAZ EKSPLOATACJI URZĄDZEŃ MELIORACYJNYCH

Urządzenia melioracji podstawowych nie są konserwowane corocznie. Odmulenie przeprowadza się co 2—3 lata lub w miarę potrzeby, roślinność zarastająca cieki wykasza się częściej. Do wykaszania większych cieków używa się kosiarek pływających, wyrabianych w warsztatach służby melioracyjnej. Na ciekach mniejszych stosuje się kosy łańcuchowe lub kosy zwykłe.

Odmulanie prowadzi służba melioracyjna powiatowych rad narodowych, stosując sprzęt własny lub zleca pracę przedsiębiorstwom melioracyjnym.

Cieki o szerokości dna powyżej 5 m bagruje się za pomocą koparek wieloczerpakowych. W Polsce stosuje się koparki następujących marek:

1. Pogłębiarki produkcji własnej o pojemności czerpaka 10—14 l i wydajności 7—10 m³/godz;
2. Pogłębiarki holenderskie typów „BV-15” do „BV-40”, o wydajności od 12—30 m³/godz z transportem urobku na brzeg.

Do czyszczenia kanałów o szerokości dna od 1,2 do 5,0 m używa się obecnie koparek typu „Jork” (NRF), o wydajności rocznej do 50 km. Koparka ta odrzuca urobek na odległość do 20 m.

Do czyszczenia rowów o szerokości dna od 0,5 do 1,2 m używa się koparek typu „Barford-Lincoln”, odrzucających urobek na odległość 10 m o rocznej wydajności 150—200 km rowów.

Odmulanie i wykaszanie małych rowów na gruntach użytkowników, odbywa się ręcznie.

Koszty robót konserwacyjnych kształtują się różnie, w zależności od wielkości cieków, stopnia zamulenia i zarastania oraz ilości i typów budowli. Na konserwację 1 km cieku podstawowego, w tym roku kiedy się ją przeprowadza, przeznaczają się od kilku do kilkudziesięciu tys. zł. Średni roczny koszt konserwacji wynosi 6—7 tys. zł.

Na koszty konserwacji melioracji półpodstawowych i szczegółowych, pokrywane przez użytkowników terenów meliorowanych wydatkuje się: przy urządzeniach odwadniających — od 50 do 300 zł/ha, przy urządzeniach odwadniająco-nawadniających — od 120 do 350 zł/ha. Do kosztów tych wliczono także pracę samych użytkowników, konserwujących urządzenia na własnym gruncie.

Jak dotąd brak jest dokładnie sprawdzonych danych dotyczących kosztów eksploatacji i rentowności nawodnień na użytkach zielonych. W zasadzie do każdego opracowywanego w ostatnich latach projektu melioracji obejmującego nawodnienie załącza się projekt organizacji przeprowadzania nawodnień i harmonogramy rozrządu wody.

Stosunkowo mała ilość i rozproszenie obiektów nawadnianych jest przyczyną, że problem braku wody i oszczędnego gospodarowania nią dotychczas w pełni jeszcze się nie zarysował. W związku z tym na ogół nie prowadzi się pomiarów ilości wody pobieranej do nawodnień, a dawki polewu są zwykle przekraczane. Ponieważ w pierwszym etapie projekty uwzględniają nawodnienie terenów leżących w pobliżu cieków, nie wyróżnił się także problem zapobiegania stratom wody w doprowadzalnikach.

W najbliższej przyszłości zadaniem służby konserwacyjno-eksploatacyjnej będzie:

a) doprowadzenie do terminowego przeprowadzania konserwacji, czyszczenia, odmulania, wykaszania i naprawy wszystkich urządzeń melioracyjnych oraz do wprowadzenia mechanizacji w granicach opłacalności, zwłaszcza przy konserwacji urządzeń melioracji podstawowych i półpodstawowych,

b) racjonalne regulowanie stosunków wodnych za pomocą wszystkich istniejących obecnie urządzeń wybudowanych w tym celu, dbałość o oszczędne zużycie wody i rozszerzanie powierzchni nawadnianych lub z regulowanym odpływem wody oraz stałe ulepszanie urządzeń nawadniających i sposobów nawodnienia.

Inne zagadnienie, które wymaga szybkiego rozstrzygnięcia to zagospodarowanie i maksymalna intensyfikacja produkcji rolnej na zmeliorowanych użytkach zielonych oraz koordynacja procesu produkcyjnego z przebiegiem eksploatacji. Badania IMUZ jak i prowadzone konkursy na użytkach zielonych wykazały, że już w obecnych warunkach na przeważającej części łąk i pastwisk o mniej więcej uregulowanych stosunkach wodnych, można znacznie zwiększyć plony za pomocą nawożenia, zabie-

gów pielęgnacyjnych, racjonalnego sprzętu i konserwacji pasz. Postęp w dziedzinie gospodarki łąkowo-pastwiskowej jest jednak w Polsce stosunkowo powolny i należy go przyspieszyć, aby w pełni wykorzystać możliwości, jakie stwarzają kosztowne melioracje i zapewnić jak najwyższą rentowność nakładów inwestycyjnych. Aby to osiągnąć należy na podstawie badań naukowych oraz doświadczenia zdobytego w praktyce opracować ściślejsze wskazania dotyczące gospodarki łąkowo-pastwiskowej na terenach zmeliorowanych.

Wprowadzenie tych zasad w życie będzie niewątpliwie wymagało ściślejszej niż dotąd współpracy służby rolnej rad narodowych, kółek rolniczych i służby konserwacyjno-eksploatacyjnej ze spółkami wodnymi i w okresie przejściowym z użytkownikami indywidualnymi jeszcze nie zrzeszonymi w spółkach, ze spółdzielniami produkcyjnymi i państwowymi gospodarstwami rolnymi.

ZADANIA INSTYTUCJI BADAWCZYCH

W planach perspektywicznych badań naukowych IMUZ oraz Katedry wyższych uczelni przewidują wiele problemów i zagadnień związanych z regulowaniem stosunków wodnych na terenach uprawnych, a między innymi na użytkach zielonych. Niektóre z tych problemów i zagadnień będą bezpośrednio przydatne dla służby konserwacyjno-eksploatacyjnej, zresztą i znajomość przez tę służbę całej problematyki jest niezbędna, gdyż wyniki badań dotyczyć będą podstaw przyrodniczych, techniki, gospodarowania i ekonomiki melioracji oraz eksploatacji urządzeń i terenów zmeliorowanych.

WNIOSKI

W celu szybkiego uporządkowania konserwacji i eksploatacji urządzeń melioracyjnych na użytkach zielonych w Polsce pożądane jest zaznajomienie naszej służby eksploatacyjnej i łąkarskiej z organizacją i techniką eksploatacji systemów melioracyjnych oraz z zagadnieniem intensyfikacji produkcji na zmeliorowanych użytkach zielonych w innych krajach socjalistycznych.